

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 387-416.

Geliş Tarihi: 9 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

SAFRANBOLU VE BARTIN KAZALARI CİZYE DEFTERİNİN TANITIMI VE TAHLİLİ (1846-1847)

Selahattin KAYA*

Öz

Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları arasında gayrimüslim tebaadan alınan vergiler önemli bir yer tutmaktadır. Bu vergilerden cizye, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden 16. yüzyıla kadar haraç, daha sonraları ise cizye adı altında toplanmıştır. Bazı dönemlerde hane, bazı dönemlerde ise birey baz alınarak toplanan cizye vergisi 1855 yılında irade-i seniyye ile bedel-i nakdî isimli askeri bedele çevrilmiş, 1909 yılında ise tamamen kaldırılmıştır. Viranşehir Kaymakamlığına bağlı Safranbolu ve Bartın kazalarına ait olan ML.VRD.CMH.d 641 kod numaralı defter 1846-1847 yılları arası dönemde ilgili kazalarda ikamet eden ve geçici bir süre için ticaret maksadıyla bulunan gayrimüslim tebaa hakkında bilgiler içermektedir. Bu çalışmanın amacı ilgili yıllarda cizye mükellefi olarak deftere kaydedilen yerli ve yabancı gayrimüslimlerin ödediği cizye miktarını, mükelleflerin icra ettiği meslekleri ve önemli görülen diğer bilgileri ortaya koymaktır. Bu bilgiler ışığında Safranbolu ve Bartın kazalarının ekonomik ve demografik durumları değerlendirilecek ve söz konusu yıllarda iki kazada yaşayan gayrimüslim nüfus ile ilgili çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Gayrimüslim, Cizye Defteri, Safranbolu, Bartın.

* Karabük Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, selahattinkaya571@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-7692-845X.

The Presentation and Analysis of Jizya Registry of Safranbolu and Bartın Districts (1846-1847)

Abstract

The taxes collected from the non-muslim subjects play a crucial role among the income sources of Ottoman State. Jizya, which is among these taxes, was collected under the name of "kharaj" from the establishment period of the Ottoman State until the 16. Century, and later on as "jizya". The jizya tax, which was collected on residence basis in some periods, and on an individual basis in other periods, was converted into a commutation fee called "bedel-i nakdi" by the order of sultan in 1855, and it was completely abolished in 1919. The registry belonging to Safranbolu and Bartın Districts of Viranşehir Governorship with ML.VRD.CMH.d 641 code number, contains information about non-muslim subjects who resided in the mentioned districts and who were temporarily there for trading purposes. The objective of this study is to reveal the amount of jizya paid by local and ve foreing non-muslims registered in the book as taxpayers in the respective of, the professions performed by taxpayers and other informations regarded as significant in the respective years. In the light of this information, the economic and demographic conditions of Safranbolu and Bartın Districts will be evaluated and made inferences about non-muslims population living in two districts in the years in question.

Keywords: Jizye, Non-Muslim, The Registry of Jizya, Safranbolu, Bartın

Giriş

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısını konu alan çalışmaların sayısında son yıllarda hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Ait oldukları yıllara dair önemli bilgiler ihtiva eden şer'iyye sicilleri, temettuat ve nüfus defterleri temelinde yapılan çalışmaların diğer önemli kaynağını ise cizye defterleri oluşturmaktadır. Bu defterlerde cizye mükellefi gayrimüslimlerin isimleri, yaşadıkları bölgeler, nüfus miktarları, fiziksel özellikleri, icra ettikleri meslekleri ve ödedikleri vergilerin miktarı yer almaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde, Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Defterleri, Cizye Defterleri Kataloğu'nda BOA.ML.VRD.CMH.d koduyla yer alan 641 numaralı defter, makalenin ana kaynağını teşkil etmektedir. Çalışmada defterden hareketle 1846 ve 1847 yıllarında Viranşehir

Kaymakamlığına bağlı Safranbolu¹ ve Bartın kazalarında yerli gayrimüslim reaya ve ticaret için dışarıdan gelen yabancı gayrimüslimler ile ilgili bilgiler ortaya konulmaya, ekonomik ve demografik yapıya dair bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Bartın Kazasının Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Bartın, Karadeniz bölgesinin Batı kısmında bulunan bir yerleşim yeridir. Kente adını veren Bartın ırmağının Karadeniz'e ulaştığı noktanın 11 km güneydoğusunda kurulan Bartın'ın, kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Kastamonu, güneydoğusunda Safranbolu, güneyinde Karabük, batısında ise Zonguldak bulunmaktadır.²Ortaçağ'da Parthenia olarak bilinen ve Paflagonya bölgesinde yer alan Bartın'ın sınırlarını batıda Bartın (Parthenios) çayı ile doğuda Kızılırmak(Halys) nehri çizmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde Asya Eyaleti idaresinin Bithynia-Pontus bölgesinde yer alan Bartın, uzun süre deniz ticareti açısından önemli bir merkez olan ve Cenevizliler tarafından önemli bir ticaret kolonisi haline getirilen Amasra'nın gölgesinde kalmıştır. Tarihsel süreç içerisinde İyonya, Pers, Roma ve Bizans devletlerinin hakimiyetinde kalan Bartın 1461 yılında Amasra'nın Osmanlı Devleti tarafından fethiyle Osmanlı hakimiyetine girmiştir.³

Osmanlı Devleti hakimiyetine girdikten sonra Bartın, Osmanlı idari taksimatında Bolu sancağına bağlanmıştır. Bolu sancağının bir süre sonra kaldırılmasından sonra 1692-1811 yılları arasındaki dönemde voyvodalıkla yönetilmiş, 1811'de Bolu başmutasarrıflığına bağlanmıştır.⁴ Sultan II. Mahmut döneminde yapılan bir düzenlemeyle Bartın, Kastamonu eyaletine bağlı Viranşehir sancağına dahil edilmiştir. 1864'de yayınlanan yeni Vilayet Nizamnamesiyle Kastamonu vilayet statüsüne dönüştürülerek Viranşehir sancağı lağv edilmiş, Bartın yeniden Bolu sancağına bağlanmıştır. 1908 yılında Bolu, Kastamonu'dan ayrılmış ve kazalarından birini Bartın'ın oluşturduğu müstakil bir mutasarrıflık haline gelmiştir. 1920'de Bartın, Zonguldak, Ereğli ve

¹ Cizye defterinde Zağferanbolu şeklinde yazılmıştır.

² Yenal Ünal, "Bartın Adının Anlamı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Y. 7, S. XIX, 2014, s. 468.

³ Metin Tuncel, "Bartın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 87-88.

⁴ Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Mitolojiden Gezinlere Bartın Kültür ve Turizm Envanteri*, Bartın İl Kültür ve Turizm Yayını, Ankara, 2007, s. 23.

Devrek kazaları, Bolu'dan ayrılarak Zonguldak mutasarrıflığını oluşturmuştur.⁵ Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında Zonguldak ilinin bir ilçesi olan Bartın 7 Eylül 1991'de il statüsüne getirilmiştir.

Sahip olduğu zengin orman kaynakları bakımından stratejik öneme sahip olan Bartın, Osmanlı Devletinin önemli gemi yapım merkezlerinden biri konumundaydı. Korvet isimli üç direkli ve otuz top taşıma kapasiteli savaş gemileri Bartın'da, kalyon cinsi gemiler ise Amasra'da yapılmıştır.⁶ Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin önemli kereste üretim merkezlerinde biri olan Bartın'dan, Süveyş Kanalı'nın yapımında kullanılmak üzere Mısır'a kereste sevkiyatı da yapılmıştır.

2. Safranbolu Kazasının Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Karadeniz Bölgesi'nin Batı kesiminde yer alan Safranbolu, Batı, Kuzey ve Orta Anadolu bağlantısını sağlayan Karabük iline bağlı bir ilçe merkezidir.⁷ Yerleşim yeri olarak tarihi Eskiçağlara kadar uzanan Safranbolu'nun isminin nereden geldiğiyle ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Eskiçağlarda Hadrian, Dadibra ve Paflagonya olarak isimlendirilen Safranbolu, Türklerin hakimiyetine girdikten sonra Borlu, Taraklıborlu gibi isimler ile anılmaya başlanmıştır. Safranbolu'nun günümüzde kullanılan isminin 17. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Safranbolu'da, safran bitkisinin oldukça bol yetişmesinden dolayı buraya Za'feranborlu, Zafranbolu gibi isimler verilmiş sonraki yıllarda ismi Safranbolu olarak benimsenmiştir.⁸

Tarihi Paleolitik Çağ'a kadar uzanan Safranbolu, yol üzerinde bulunan bir geçiş noktası olmasından dolayı stratejik önem taşımış ve çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. 14. yüzyıldaki Roma hakimiyetine kadar Safranbolu'da Hititler, Paflagonyalılar, Dorlar, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Kapadokyalılar ve Bitinyalılar gibi çeşitli uygarlıklar hakimiyet kurmuşlardır. M.S 395'de Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Safranbolu, Bizans Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir. Türklerin 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya düzenli biçimde yerleşmeleri sürecinde, 1075'te İznik'in Türk

⁵ Yenal Ünal, "Milli Mücadelede Bartın", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXV, 2016, s. 619.

⁶ Yenal Ünal, *Kuruluşunun 50. Yıl Dönümünde Bartın Limanı Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 79.

⁷ Hür Kalyoncu, *Cumhuriyet Kenti Karabük*, Karabük Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29.

⁸ Feridun Emecen, "Safranbolu", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 481.

hakimiyetine girdiği dönemde Safranbolu'nun da Türklerin eline geçtiği kaynaklarda belirtilmektedir.⁹

Safranbolu, Osmanlı Devleti tarafından ilk olarak 1354 yılında Orhan Gazi döneminde oğlu Süleyman Paşa tarafından ele geçirilmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Fetret Döneminde (1402-1413) bir ara Candaroğlu Beyliğinin hakimiyeti altına giren Safranbolu, Çelebi Mehmet tarafından 1416 yılında bir kez daha Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girdikten sonra, 18. yüzyılın başına kadar Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı bir kaza olan Safranbolu, bu tarihten sonra Bolu sancağına bağlanmıştır. Bolu sancağının bir ara lağvedilmesinden sonra Havâs-ı Hümayun'a (padişah haslarına) dahil edilen Safranbolu voyvodalık haline getirilmiştir.¹¹ 1811 yılında Bolu ve Viranşehir isimli iki yeni sancak kurulmuş, Safranbolu Viranşehir sancağının merkez kazası olmuştur. 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesiyle Viranşehir sancağı 1865 yılında Kastamonu sancağına bağlanmıştır. 1870 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile Viranşehir sancağı kaldırılmış, Safranbolu'nun kaza olarak sınırları genişletilmiş ve Kastamonu sancağına bağlanmıştır.¹²

3. Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaa

Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren çeşitli din ve milletlerden insanları hakimiyeti altına almış ve zaman içerisinde kozmopolit bir imparatorluğa dönüşmüştür. İslâm hukukuna göre tebaasını Müslüman olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandıran Osmanlı Devleti'nde, Müslüman olmayanlar gayrimüslim olarak nitelendirilmiştir. İslâm dininin emirleri doğrultusunda tebaasında bulunan gayrimüslimlerin yaşama ve inanç özgürlüğü gibi temel haklarını garanti altına alan Osmanlı Devleti, *Millet Sistemi*

⁹ İlhan Şahin, "Anadolu'da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu", *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 7-9; Feridun Emecen, "Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya", *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 15-16.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 82.

¹¹ Mustafa Zahit Gümüsoğlu, *Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840 - 1841)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 19-20.

¹² Bayram Canbaz, *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2018, s. 19-21.

uygulamasıyla mensup oldukları dini temele alan bir anlayışla gayrimüslim tebaasını 19. yüzyılın başlarına kadar başarılı bir şekilde yönetmiştir.¹³

Bir dine bağlı kimseleri ifade etmek için kullanılan millet sisteminin temelleri Sultan II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle atılmıştır. Fetihden sonra üç büyük gayrimüslim topluluğa lider tayin edilmiş ve ahidnâme türünde belgeler verilmiştir.¹⁴ Millet sistemi içerisinde gayrimüslimler Rum, Ermeni ve Yahudi milleti olarak üç temel gruba ayrılmış ve ayrı ayrı patriklik, kilise ya da cemaat şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Her dini grup sahip olduğu hukuki statüyle yüksek rütbeli din adamlarından birini lider seçerek kendi içerisinde özerk dışarıda Sultan'a bağlı olarak yönetilmiştir.¹⁵Bu sistemde gayrimüslimlere, aralarındaki davaları kendi mahkemelerinde görebilme, evlenme-boşanma gibi uygulamaları kendi içlerinde yapabilme, dini ve örfi geleneklerini özgürce yaşayabilme ve gayrimenkul sahibi olabilme gibi kültürel, dinî ve hukukî alanda haklar tanınmıştır.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaadan, tanınan haklara karşılık bazı yükümlülükleri yerine getirmesi istenmiştir. Bu yükümlülüklerin başında *cizye* vergisi gelmektedir. Gayrimüslimlerden yıllık olarak kişi başına toplanan bir vergi olan cizye mükellefleri, olgunluk çağına gelmiş ya da eli silah tutan ve askerlik yapabilecek erkekler olarak belirlenmiştir. Millet sistemi içerisinde Osmanlı tebaası olan ve Müslümanlarla eşit derecede haklara sahip olan gayrimüslimler, zorunlu askerlik hizmetinden muafiyet karşılığında cizye ile mükellef tutulmuşlardır.¹⁷ Cizye'nin yanı sıra gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü tutuldukları diğer bir vergi ise *haraç* olmuştur. Toprak vergisi kategorisinde olan haraç, gayrimüslimlerin sahip olduğu arazinin büyüklüğüne ve verimliliğine göre belirlenen miktarda yıllık olarak tahsil edilmiştir. Gayrimüslim tebaa, bu malî yükümlülükler yanı sıra kendi inançlarına aykırı olmayan İslâmî kurallara riayet etmek, Müslümanların dinî hassasiyetlerine, ibadetlerine saygılı olmak ve vatandaşı oldukları devletin kanunlarına uymakla yükümlü tutulmuşlardır.¹⁸

¹³ İlber Ortaylı, "Millet Sistemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 66.

¹⁴ Gülcan Avşin Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015, s. 15-17.

¹⁵ Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Yayınları, Ankara, 2003, s. 10.

¹⁶ Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımındaki Dönemsel Değişimler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, 2017, s. 14-15.

¹⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 16.

¹⁸ Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 17-18.

Osmanlı Devleti'nde geniş bir coğrafyaya dağılan ve nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan gayrimüslim tebaa, millet sistemiyle 19. yüzyıla kadar başarılı bir şekilde yönetilmiştir. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde çıkarları olan Avrupa devletlerinin kışkırtmaları ve Fransız İhtilalinin getirdiği milliyetçilik akımının sonucunda millet bilincinin oluşmaya başlaması, Osmanlı gayrimüslimlerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁹ Gayrimüslimlerin hakları bahane edilerek iç işlerine karışılan ve ağır baskı altında kalan Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. Müslümanlarla gayrimüslimler arasında eşitlik fikrini benimseyen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, *Osmanlılık* fikri temelinde gayrimüslimlere yeni haklar getirmiştir. Tanzimat Fermanının temelini Müslüman ve gayrimüslimlerin eşitliği oluşturmuştur. Bunun yanı sıra her Osmanlı vatandaşının can, mal, ırz güvenliği garanti altına alınmış, haksız yargılama ve vergilendirme yapılmayacağı, iltizam usulünün kaldırılacağı ve gayrimüslimlerin devlet makamlarında görev alabileceği belirtilmiştir.²⁰ Gülhane Hattı hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Müslümanlar fermanın getirdiği eşitlik prensibinden dolayı millet-i hâkime vasıflarını kaybettiklerinden fermana tepki gösterirken, gayrimüslimler getirdiği yeni haklar bakımından Gülhane Hattı'ndan memnuniyet duymuşlardır.²¹

Tanzimat Fermanının getirdiği eşitlik ve haklar konusundaki düzenlemeler gayrimüslim tebaayla alakalı tartışmaları ortadan kaldırmamış ve bu süreç 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanının ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Kırım savaşını sonlandıran Paris barış görüşmelerinin yapıldığı sırada ilan edilen Islahat Fermanı, Paris anlaşmasının 9'ncü maddesinde zikredilmiş ve Osmanlı gayrimüslimlerinin hakları meselesi uluslararası bir nitelik kazanmıştır.²² Tanzimat Fermanıyla karşılaştırıldığında Islahat Fermanı hem hazırlanış aşaması hem de gayrimüslimlere getirdiği yeni haklar bakımında farklılıklar taşımaktadır. Gülhane Hattı, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası üzerinde kendi eliyle yaptığı bir düzenleme olarak görülürken Islahat Fermanı, Kırım Savaşı esnasında Avrupalı devletlerin etkisiyle

¹⁹ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 16.

²⁰ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 2-3.

²¹ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, s. 109-110.

²² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 258.

oluşturulmuştur.²³ Fransa'nın önerileriyle hazırlanan ve ilan edilen Islahat Fermanıyla Tanzimat Fermanı'nın düzenlemeleri teyit edilmiş, din ve mezhep serbestliği, Müslüman olamayan tebaanın hak ve yetkileri, gayrimüslimlerin hukuk alanındaki hakları, askerlik hususundaki düzenlemeler, idari ve mali hükümler gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır.²⁴Islahat Fermanı içerik yönünden incelendiğinde Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasında tam bir eşitlik sağlamak amacıyla ilan edildiği anlaşılmaktadır. İlan edildikten sonra hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından eleştirilmiştir. Uzun yıllar devletin her anlamda yükünü omuzlayan Müslüman-Türk tebaa, gayrimüslimlere verilen geniş haklardan dolayı rahatsızlık duymuştur. Gayrimüslimler açısından ferman getirdiği yeni haklar bakımından olumlu görülse de eşitlik prensibi gereği zorunlu askerlik yapma durumu endişelenmelerine neden olmuştur.²⁵ Gayrimüslimler lehinde ilan edilen iki fermana rağmen haklar konusundaki tartışmalar Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam etmiştir.

3.a. Cizye Vergisi

Cizye, İslam devletlerinde yaşayan gayrimüslim tebaadan zimmî hukuk çerçevesinde alınan şer'î bir vergidir. Sözlük anlamı *kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek*²⁶ olan cizyenin terim manası *İslam devletlerinde Müslüman olmayan tebaadan alınan vergilerden biri* şeklindedir.²⁷ Cizye uygulamasının ilk olarak İslam devletlerinde ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Mezopotamya ve Akdeniz çevresinde hüküm süren çeşitli din ve milletten devletler farklı isim ve uygulamalarla cizye benzeri vergileri farklı inançtan kimselerden toplamıştır. İslâmiyetin ortaya çıkmasından sonra cizye, Müslüman olmayan kimselerden alınan bir vergi olarak İslam devletlerinde toplanmaya başlanmıştır. İslam hukukuna göre Müslümanların hakimiyetini kabul eden gayrimüslimler inanç özgürlüğü temelinde bazı muafiyetler karşılığında Müslümanlarla eşitlik

²³ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 187.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı Devri 1856-1861"*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1-5.

²⁵ Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 63-64.

²⁶ Mehmet Erkal, "Cizye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 42.

²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 297.

hususunda anlaşmalar yapmışlar ve bunun karşılığı olarak cizye vergisini ödemeyi kabul etmişlerdir.²⁸

Hız. Ömer'in halifeliği döneminde cizye vergisinin toplanması hususu bazı kaidelere bağlanmış, cizye mükellefi kimseler durumlarına göre iyi, orta ve fakir olarak üç gruba ayrılmış ve ödemeleri gereken vergi de bu kritere göre belirlenmiştir. İlk olarak uygulanmaya başlandığı dönemlerden itibaren rahipler, çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar ve bedensel olarak iş yapamayan ve fiziksel engeli olan kişilerden bu vergi alınmamıştır.²⁹Türk-İslam devletlerinin mirasçısı olarak kurulan Osmanlı Devleti zamanında cizye hükümlerinde bazı değişiklikler olduğu görülse de genel manada uygulama kriterleri aynı şekilde devam etmiştir.³⁰16. yüzyıla kadar *haraç* ya da *baş vergisi* olarak adlandırılan cizye vergisi, gayrimüslim tebaadan *maktû* ya da *'ale'r-ru'ûs* olarak iki şekilde toplanmıştır. Maktû' cizye, fetih zamanında sulh yoluyla belirlenirken *'ale'r-ru'ûs* cizye, mükelleflerin malî durumları dikkate alınarak âlâ(yüksek), evsât(orta) ve ednâ(aşağı) olarak üç aşamalı belirlenmiştir.³¹

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki topraklarda yaşayan ve 14 yaşını dolduran her erkek gayrimüslim vergi mükellefi olarak cizye defterine kaydedilir ve bu vergiyi 75 yaşını dolduruncaya kadar ödemekle yükümlü tutulurdu. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerden toplanması gereken cizye miktarını hane sayısı üzerinden fikhî cizye hükümlerine göre belirlemeye çalışmış, ancak zamanla para biriminde meydana gelen değer kaybı nedeniyle toplanan cizye miktarında bölgeden bölgeye farklılıklar görülmüştür.³² Bu farklılıklara rağmen âlâ, evsât ve ednâ kategorisinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.³³

Cizye uygulamasının esaslarının yeniden belirlenmesinde 1691 tarihinde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından yapılan cizye reformu önemli bir yer

²⁸ Ufuk Gülsoy, "Cizye'den Vatandaşlığa; Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni", *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 143.

²⁹ Mehmet Erkal, *a.g.md.*, s.43.

³⁰ Halil İnalçık, "Cizye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45.

³¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinin Gayrimüslim Tebaasının Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45.

³² *Cizye vergisinin miktarının imparatorluğun her yerinde aynı miktarda olmadığı görülmektedir. Bu miktar muhtelif yer ve zamanlarda yirmi beş akçe ile seksen akçe arasında değişiklik göstermiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ne'şet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.5, S.5, 1947, s.495).*

³³ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar", *Belleten*, LV/213, 1991, s. 373.

tutmaktadır.³⁴ Yayınlanan fermanla cizye vergisinin hane temelinde değil, belirli bir yaşa gelen bütün yetişkin erkek nüfustan toplanmasına, maktû sistem ile bazı muafiyetlerin kaldırılmasına karar verilmiştir.³⁵ Yeni sistemde herkes birey baz alınarak cizye mükellefi yazılmış ve cizyelerini ödeyen gayrimüslimlere ödeme yaptıklarına dair *kâğid* ya da *varak* ismi verilen makbuz niteliğinde³⁶ sarı, beyaz ve kırmızı renkte resmi belge verilmeye başlanmıştır.³⁷

1691 cizye reformunun getirdiği diğer bir önemli yenilik, cizye muhasebesinin öneminin artması ve maliyenin en önemli gelir kalemlerinden biri haline gelmesidir. Reformla birlikte cizye gelirlerinin merkezde toplanmasına karar verilmiş ve yapılan düzenlemeler sonucunda cizye muhasebesi genişletilerek etkinliği artırılmıştır.³⁸ Osmanlı Devleti, özellikle 17. yüzyılda devletin içinde bulunduğu malî durumdan ötürü cizye vergilerinin toplanmasına daha fazla özen göstermeye başlamıştır. Cizye, dinî bir vergi olarak görüldüğünden toplanması ve harcaması hususuna özel bir ilgi gösterilmiş, cizye toplamada görevlendirilecek memurlar özenle seçilmiştir. Ayrıca bu dönemde cizye vergisinin toplanması esnasında meydana gelebilecek yolsuzlukların önüne geçmek için tahsil işlemlerini yapan *cizyedâr* isimli görevlilerin güvenilir kimselerden olmasına dikkat edilmiş³⁹ ve dönemin defterdarının, cizye muhasebecisinin ve vergiyi toplayan kimsenin mührünün cizye defterinde bulunmasına karar verilmiştir.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde cizye vergisiyle ilgili önemli değişikliklerin görüldüğü diğer bir zaman dilimi ise 19. yüzyıl olmuştur. II. Mahmut Dönemi'nde 1834 yılında yayınlanan bir fermanla cizye mükellefi gayrimüslimlerin ödemeleri gereken vergi miktarının ednâ' da 15, evsât' ta 30 ve

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010, s. 164.

³⁵ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İncalcık-Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 38.

³⁶ *Gayrimüslimlere verilen cizye makbuzunun üzerinde; gayrimüslimlerin cizyesi (Cizye-i Gebran) yazısı ve üzerinde beş tane mühür bulunurdu. Cizye kağıtlarına, cizyenin sınıfı, cizyenin senesi (Hicri), baş hazinedarın, cizye muhasebecisinin ve cizye mültezimin ismi yazılırdı.* (Ayrıntılı bilgi için bkz: Boris Christof Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Bellekten*, VIII/32, 1944, s. 623).

³⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât (Olayların Özü) 1689-1694*, C. 3, Çev. Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979, s. 73-74.

³⁸ Behçet Loklar, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağında Cizye Rejimi*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2012, s.42.

³⁹ İbrahim Özçoşar-Hüseyin Haşimi Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağının Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2006, s. 161-162.

⁴⁰ Nedkoff, *a.g.m.*, s. 643.

âlâ' da 60 kuruş⁴¹ olması kararlaştırılmıştır.⁴² Tanzimat Dönemi' ne gelindiğinde cizye vergisinin toplanma biçiminde değişikliğe gidildiği görülmektedir. Devlet, bu dönemde cizye tahsilinde daha önce yerel olarak uygulanan maktû meblağ alınması usulünü bütün ülkede yaygınlaştırıp cizyedârlık memuriyetini kaldırmıştır.⁴³

Tanzimat ve sonrası dönemde gayrimüslimlerin de askere alınması ve cizyeden muaf tutulması tartışmaları 1855 yılında ilan edilen fermanla yeni boyuta taşınmıştır. Osmanlı ordusunda askerlik yapmaya sıcak bakmayan gayrimüslimlerin tepkileri ve Kırım savaşının siyasi ortamında Avrupalı devletlerin baskılarıyla Osmanlı Devleti 1855 yılında yayınladığı bir fermanla cizye vergisinin kaldırıldığını ve *bedel-i nakdî* isimli bir uygulamayla gayrimüslimlerin devlet tarafından belirlenecek bir miktar parayı ödeyerek askerlikten muaf olacaklarını ilan etmiştir.⁴⁴ Cizye vergisinin bir devamı niteliğinde olan bedel-i nakdi uygulaması 7 Ağustos 1909 tarihli kanunla tamamen kaldırılmış ve herkes için mecburî askerlik sistemi getirilmiştir.⁴⁵

4. Safranbolu ve Bartın Kazalarının 1846-1847 Tarihli Cizye Defterinin Özellikleri ve İçeriği

H. 1262-1263/M.1846-1847 tarihli cizye defteri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde yer alan Maliye Varidat Muhasebesi kataloğunda kayıtlıdır. Bu defterin yanı sıra Bartın ve Safranbolu kazalarına ait Devlet Arşivinde 4 adet cizye defteri daha bulunmaktadır.⁴⁶ Toplamda 33 varaktan oluşan bu defterin orijinal sayfa numaraları bulunmamaktadır. Sayfa numaraları defterin tasnif işlemini sırasında devlet arşivinde çalışan görevliler tarafından verilmiştir.

Defterde 1846 ve 1847 yıllarında Safranbolu ve Bartın'da ikamet eden yerli ve yabancı gayrimüslim reaya hakkında bilgi bulunmaktadır. Deftere

⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu vilayet kanunnamelerine göre, bir zımmî (gayrimüslim) reayadan cizye vergisinin alınabilmesi için evinden, bağından ve evin içindeki döşekten başka koyun, keçi, hububat, şarap gibi mahsullerinden üç yüz akçe tutarında malı olması şarttır, üç yüz akçelik gücü olmayanlardan hiçbir şey alınmaz. (Ne'şet Çağatay, "a.g.m", s. 494).

⁴² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 176.

⁴³ Ali Akyıldız, "Tanzimat" a.g.md., s. 4.

⁴⁴ Ufuk Gülsoy, a.g.m, s. 151.

⁴⁵ Nedkoff, a.g.m, s. 630.

⁴⁶ ML.VRD.CMH.d 291 (Bartın-Kastamonu) 3 varak. ML.VRD.CMH.d 449 (Safranbolu-Bartın) 13 varak. ML.VRD.CMH.d 643 (Safranbolu-Bartın) 15 varak. ML.VRD.CMH.d 1308 (Safranbolu Yazı Karyesi) 8 varak.

kaydedilen cizye mükellefi gayrimüslimlerin baba isimleri, lakapları, fiziksel özellikleri, icra ettikleri meslekler ve vermekle yükümlü oldukları cizye tutarı âlâ, evsât ve ednâ şeklinde üç kategoride deftere yazılmıştır.⁴⁷

Defterin sonunda söz konusu iki kazada bulunan gayrimüslimlerden toplanan cizye tutarı toplamının 11.625 kuruş olduğu belirtilmiştir. Defterin değerlendirilmesi aşamasında Safranbolu ve Bartın'da bulunan gayrimüslimlerden toplanan cizye miktarı ayrı ayrı toplanarak defterin sonunda verilen toplam meblağ teyit edilmiştir. Defterin içeriği incelendiğinde altı bölüm halinde tanzim edildiği görülmektedir. Birinci bölümde Safranbolu kazasının Kıran köyünde ikamet eden gayrimüslimlerin isimleri, fiziksel özellikleri, meslekleri ve ödemekle yükümlü oldukları cizye tutarının miktarı yazılmış ve bu bölümün sonunda kaç kişinin ne tür vergi verdiği belirtilerek genel toplam verilmiştir. İkinci bölümde Safranbolu kazasına bağlı Zimmîyân-ı Yazı⁴⁸ köyünde cizye mükellefi gayrimüslimlerin isimleri yazılmıştır. Yine bu bölümde birinci bölümde olduğu gibi cizye mükellefleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümün başında herhangi bir başlık ya da tarih bulunmamaktadır. Bölümün içeriği incelendiğinde geçici olarak muhtelif bölgelerden gelen gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verildiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu yabancı gayrimüslimlerin Safranbolu'da mı yoksa Bartın'da mı bulduklarıyla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Defteri dördüncü bölümünde *Kazâ-yı Bartın* başlığı altında Bartın'da ikamet eden gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verilmiştir. Önceki bölümlerden farklı olarak bu bölümde cizye mükellefi kimselerin isimleri ve fiziksel özellikleri yazılmış ancak herhangi bir meslek bilgisine yer verilmemiştir. Beşinci bölümde Bartın'da ticaret için bulunan yabancı gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kısımda ismi yazılan gayrimüslimlerin nereden geldikleri, fiziksel özellikleri ve vermeleri gereken vergi tutarı yazılmış, ancak hangi meslekten oldukları yazılmamıştır. Altıncı bölümde yine Bartın kazasına bağlı Kıran mahallesinde bulunan yerli gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde de yine önceki bölümlerde olduğu gibi ismi yazılan kimselerin fiziksel özellikleri ve vermesi gereken vergi miktarı yazılmıştır.

⁴⁷ II. Mahmut döneminde 1834 tarihinde yayınlanan bir ferman ile cizye mükellefi gayrimüslimlerin ödemeleri gereken cizye miktarı ednâ'da 15, evsât'ta 30 ve âlâ'da 60 kuruş olarak belirlenmiştir. Deftere yazılan cizye miktarları, 1834 tarihli fermanla belirlenen miktarla aynıdır.

⁴⁸ Yazıköy.

Defter incelendiğinde Safranbolu kazasında bulunan Kıran ve Zimmîyân-ı Yazı köyünde bulunan gayrimüslim reayanın hane bazında cizye mükellefi kimseler olarak yazıldığı görülmektedir. Bu iki bölüm dışında diğer bölümlerde yazılan kişilerin deftere nefer olarak kaydedildiği görülmektedir. Her bölümde cizye vermekle mükellef herkes deftere kaydedilmiş, ancak ticaret ya da başka amaçlarla cizye toplanması esnasında şehir dışında olanların isimlerinin yanına nerede oldukları ve vermeleri gereken cizye miktarı derkenar olunarak, bu kişilerin vermesi gereken cizye miktarı genel toplama dahil edilmemiştir.

Defterde vergi mükellefi olup vergisini çeşitli sebeplerden dolayı vermeyen gayrimüslimlerin isimleri tespit edilmiş ve bu kişilerin vermesi gereken cizye miktarı da yine genel toplama dahil edilmemiştir. Cizyelerini vermeyen gayrimüslimlerin vergilerini neden vermedikleri isimlerinin hemen yanında belirtilmiştir. Bu sebeplerin başında 'ame'l-mânde (iş yapamaz durumda olan) olmak, cizyesini vermektan imtina etmek, meczûb ya da mecrûh(yaralı) olmak, cizye vergisini ödemeye yaşı tutmamak ve cizyesini vermemek için firar etmek gelmektedir.

5. 1846-1847 Tarihleri Arasında Safranbolu Kazasının Kıran Köyünde Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1846-1847 yıllarında Safranbolu kazasına bağı Kıran köyünde cizye mükellefi olarak yazılan hane sayısı 248'dir. Deftere yazılan haneler içerisinde vergi mükellefi olarak yazılan kişi sayısı toplamı 548'dir. Safranbolu kazasının nüfus defterleri incelendiğinde 1258/1843⁴⁹ yılında Kıran köyünde 274 gayrimüslim hanesi bulunurken bu sayı 1267/1851⁵⁰ yılında 252'dir. Bu yıllar arasında köyde bulunan gayrimüslim nüfusun sayısında azalma olduğu görülmektedir. Kıran köyünde yaşayan gayrimüslim tahmini nüfusunun 1843 yılında 1370 kişi, 1.851 yılındaysa 1260 kişi olduğu görülmektedir.⁵¹ Kıran köyünde yaşayan gayrimüslimlerin genellikle Rum milletinden oldukları anlaşılmaktadır. 1843⁵² yılında Safranbolu'da yaşayan Müslüman hane sayısına bakıldığında, kaza merkezindeki mahallelerde 926, köylerde 2309 hane

⁴⁹ BOA, NFS.d.789, 1258/1843.

⁵⁰ BOA, NFS.d.790, 1267/1851.

⁵¹ *Tahmini nüfus hesaplamaları, hane sayıları ailede yaşayan kişi sayısı olarak öngörülen 3, 4 veya 5 rakamlarıyla çarpılarak yapılmaktadır. Bu çalışmada nüfus tahminleri hane sayılarının 5'le çarpımından elde edilen sonuçlara göre belirlenmiştir.*

⁵² BOA, NFS.d.787, 1258/1843. BOA, NFS.d.788, 1258/1843.

mevcuttur. Müslüman nüfusunun 1843 yılında 16.175 kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Safranbolu kazasındaki cizye mükellefi kimselerden bazılarının cizye toplanması esnasında şehir dışında olduğu görülmüş ve bu kimselerin isimlerinin yanına nerede oldukları ve vermeleri gereken cizye miktarları belirtilmiştir. Cizye vermesi gereken ancak şehir dışında olan kişi sayısı 164'tür. Bunlar da 4'ü âla, 72'si evsât ve 88'i ednâ vergi mükellefi kategorisindedir.

Cizye toplanması esnasında Kıran köyünde olup cizyesini veren gayrimüslim reaya sayısı 361 kişidir. Bunlardan 4'ünün âla, 147'sinin evsât ve 210'unun ednâ vergi mükellefi kategorisinde cizye ödedikleri görülmektedir. Verilen cizye miktarlarına bakıldığında Kıran köyündeki gayrimüslimlerin çoğunun fakir durumda, yani ednâ kategoride yazıldığı görülmektedir.

Kıran köyünde cizye mükellefi olup cizyesini vermeyen kişi sayısı 23'tür. Bu kişiler çeşitli sebeplerle cizyelerini beyan etmemişlerdir. Bunların başında 10 kişi ile 'ame'l-mânde yani iş göremeyecek durumda olanlar gelmektedir. Bunu 6 kişiyle cizyesini vermeyenler takip etmiştir. Diğer cizye vermeyen kimseler 2 kişi meczup, 2 kişi firari, 2 kişi cizye vermeye yaşı tutmayan ve 1 kişi de mecruh, yani yaralı olarak deftere kaydedilmiştir. Cizyesini beyan etmeyen 23 kişi vergi mükellefi olarak deftere yazılmış, ancak ödemeleri gereken tutar toplama dahil edilmemiştir. Bölümün sonunda cizye mükellefi olarak 525 kişi yazılmış, şehir dışında olan kişiler ve ödemekle yükümlü oldukları vergi miktarı genel toplama dahil edilmemiştir. Bu köyde cizye toplanması esnasında hazır bulunan 361 kişiden alınan vergi miktarı toplamının 7.800 kuruş olduğu bölüm sonunda yapılan hesaplama işlemi ile belirtilmiştir.

Defterde cizye mükellefi olarak yazılan gayrimüslimlerin lakaplarına, fiziksel özelliklerine ve mesleklerine dair de bilgiler verilmiştir. Defterde bulunan kimselerin fiziksel özellikleri belirtilirken uzun, orta ya da kısa boylu oldukları, saçları ve sakallarının ne renk olduğu ve ten renkleri başlıca verilen bilgiler arasındadır. Fiziksel özelliklerin verilmesinden sonra kişinin hangi meslekle uğraştığı belirtilmiş, cizye veren kişinin baba ismi ve kendi ismi yazılarak ödediği vergi miktarı hemen alt kısma kaydedilmiştir. Kıran köyünde 23 farklı meslekle uğraşıldığı defterde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

⁵³ 1840-1841 yılları arasında Safranbolu kazasının merkez mahallelerindeki Müslüman hane sayısı 1.116, tahmini nüfus sayısıysa 5580 kişidir. Aynı yıllar arasında köylerde bulunan hane sayısı 2292, tahmini nüfus sayısı ise 11460 kişidir. (Mustafa Zahit Gümüsoğlu, *Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840-1841)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 23-28).

Safranbolu'daki zanaat gruplarının lonca sistemiyle örgütlendiği göz önüne alındığında gayrimüslimlerin meslek grupları içerisinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu mesleklerin başında 190 kişi ile dikiçilik⁵⁴, 37 kişi ile kalaycılık, 31 kişi ile kuyumculuk ve duvarcılık, 24 kişi ile terzilik gelmektedir. Diğer meslek grupları ve ödedikleri vergi miktarları tablo ve grafik şeklinde detaylı bir olarak değerlendirilmiştir.

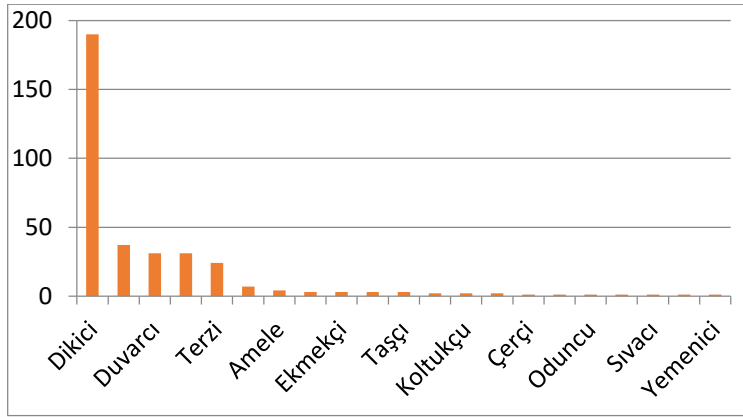
Tablo-1: Kıran Köyünde Gayrimüslimlerin İcra Ettikleri Meslekler ve Verdikleri Cizye Vergileri (1846-1847)

Meslek	Kişi Sayısı	Â'lâ Vergi	Evsât Vergi	Ednâ Vergi
Amele	4	-	-	4
Attar	3	-	2	1
Boyacı	2		1	1
Çerçi	1	-	-	1
Dikiçi	190	2	88	100
Değirmenci	4	-	2	2
Duvarcı	31	-	15	16
Ekmekçi	3	-	1	2
Eskici	10	-	1	9
Esbabcı	3	2	1	-
Kalaycı	37	1	19	17
Koltukçu	2	1	1	-
Kuyumcu	31	1	25	5
Kürkçü	1	-	2	-
Oduncu	1	-	-	1
Pabuççu	1	-	-	1
Poğcacı	2	-	1	1
Sıvacı	1	-	1	-

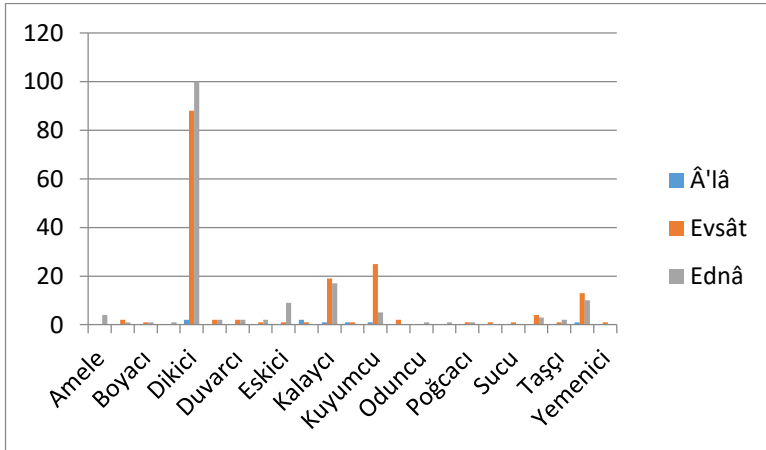
⁵⁴ Tekstil ve giyim imal eden bir esnaf grubu.

Sucu	1	-	1	-
Tacir	7	-	4	3
Taşçı	3	-	1	2
Terzi	24	1	13	10
Yemenici	1	-	1	-

Grafik-1: Kıran Köyünde İcra Edilen Mesleklerin Grafikselsel Dağılımı (1846-1847)



Grafik-2: Kıran Köyünde Cizye Veren Meslek Gruplarının Ödedikleri Cizyelerin Âlâ, Evsât ve Ednâ Kategorilerinde Grafikselsel Dağılımı (1846-1847)



6. 1846-1847 Yıllarında Safranbolu Kazasının Zımmîyân-ı Yazı Köyünde Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1846-1847 yıllarında Safranbolu kazasına bağlı Zımmîyân-ı Yazı köyünde⁵⁵ cizye mükellefi olarak yazılan hane sayısı 108, cizye mükellefi olarak yazılan kişi sayısı 192'dir. Yazı köyünde 1258/1843⁵⁶ yılında 127 gayrimüslim hanesi bulunurken bu sayının 1267/1851'de⁵⁷ 108 hane olduğu görülmektedir. 1843-1851 yılları arasında Yazı köyde ikamet eden gayrimüslimlerin sayısında azalma olduğu nüfus defterlerinden anlaşılmaktadır. Yazı köyde bulunan gayrimüslimlerin tahmini nüfus sayısına bakıldığından 1843 yılında 635 kişi, 1851'de 540 kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Defterde belirtilen 192 kişiden 95'i cizye toplanması esnasında şehir dışında oldukları için isimleri yanına nerede oldukları ve kaç kuruş cizye ödemeleri gerektiği derkenar edilmiştir. Bu kimseler haricinde 12 kişi vergi mükellefi olarak deftere kaydedilmiş, ancak Kıran köyünde olduğu gibi çeşitli sebeplerden dolayı cizye ödemelerini yapmamışlardır. Bunların başında 6 kişi ile ame'l-mânde, yani iş göremez durumda olanlar gelmektedir. 5 kişi ödemesi gereken cizye miktarını ödemiş ve 1 kişinin de firar ettiği deftere kaydedilmiştir.

Cizyesini ödemeyen kişi sayısı düşüldükten sora cizye vermekle yükümlü kişi sayısı 180'dir. Bunlardan 3'ünün âlâ, 96'sının evsât ve 81'inin ednâ vergi mükellefi kategorisinde cizyelerini ödedikleri görülmektedir. Bu bölümün sonunda şehir dışında olan 95 kişinin ödemesi gereken cizye miktarı genel toplamdan düşüldükten sonra cizye tahsili esnasında köyde hazır bulunan 85 kişiden toplam 1995 kuruş tahsil edildiği belirtilmiştir. Cizyesini ödeyen 85 kişiden 1'i âlâ, 49'u evsât ve 35'i ednâ kategoride cizyelerini ödemişlerdir. Bölüm sonunda verilen bilgiler doğrultusunda genel toplamda hata yapıldığı görülmektedir. Cizye defterini tutan kâtip, bu kısımda sadece evsât ve ednâ cizye toplamını hesaplayarak genel toplamın 1995 kuruş olduğunu belirtmiş, 60 kuruşluk 1 adet âlâ vergiyi genel toplama dahil etmemiştir. Genel toplamda yazılan cizye kategorilerine göre Yazı köyü gayrimüslimlerinden tahsil edilen toplam cizye tutarının 2055 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁵ 1258/1853 tarihli Safranbolu kazası nüfus defterine Müslüman Yazı köyü olarak bir bölüm kaydedilmiş ve 241 hane yazılmıştır. Bu bilgi doğrultusunda Yazı köyde sadece gayrimüslim nüfus değil Müslüman nüfusun da yaşadığı anlaşılmaktadır. (BOA, NFS.d.787, 1258/1843).

⁵⁶ BOA, NFS.d.789, 1258/1843.

⁵⁷ BOA, NFS.d.790, 1267/1851.

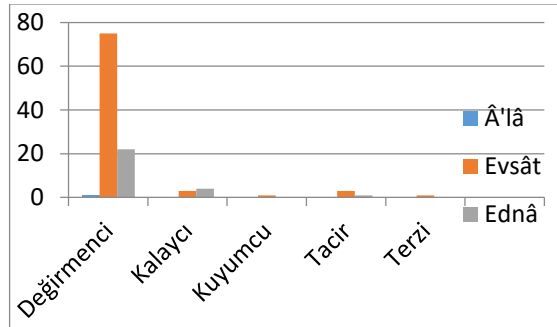
Kıran köyü ile karşılaştırıldığında hem deftere yazılan hane sayısı hem de icra edilen meslek türleri bakımından Yazı köyün daha az potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır. Yazı köyde 5 farklı meslek isminin deftere yazıldığı görülmüştür. Bu mesleklerin başında 98 kişinin icra ettiği değirmencilik gelmektedir. Değirmenciligi 7 kişi ile kalaycılar, 4 kişi ile tacirler, 1 kişi ile kuyumcu ve 1 kişi ile terzi takip etmektedir.

Tablo-2: Safranbolu Kazasına Bağlı Zimmîyân-ı Yazı Köyünde İcra Edilen Meslekler ve Ödenen Cizye Vergileri (1846-1847)

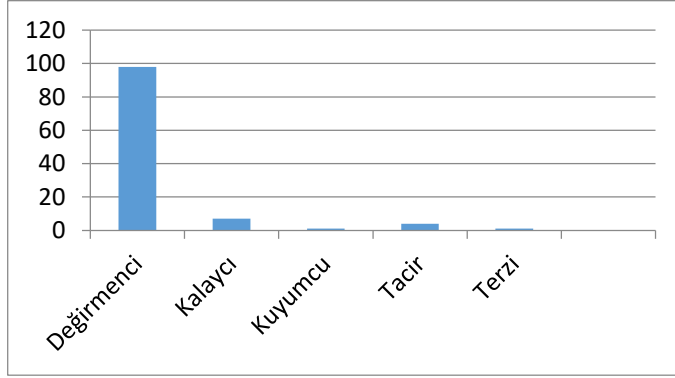
Meslek	Kişi Sayısı	Â'lâ Vergi	Evsât Vergi	Ednâ Vergi
Değirmenci	98	1	75	22
Kalaycı	7	-	3	4
Kuyumcu	1	-	1	-
Tacir	4	-	3	1
Terzi	1	-	1	-

Meslek guruplarının ödediği cizye tutarının kategorik dağılımına bakıldığında vergilendirmenin evsât ve ednâ kategorilerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Deftere cizye mükellefi gayrimüslimler yazılırken icra ettikleri meslek ve kazançlarına göre bir cizye miktarı tahakkuk ettirildiğinden köy halkının ekonomik durumunun orta ve alt seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik-3: Zimmîyân-ı Yazı Köyündeki Meslek Gruplarının Ödedikleri Cizye Vergilerinin Kategorik Dağılımı (1846-1847)



Grafik-4: Zımmîyân-ı Yazı Köyünde İcra Edilen Mesleklerin Grafikselsel Dağılımı(1846-1847)



7. 1846-1847 Yıllarına Ait Cizye Defterinde Bulunan Yabancı Gayrimüslim Reaya

Safranbolu kazasında bulunan Zımmîyân-ı Yazı köyünden sonra deftere yazılan bölümün başında Bartın ya da Safranbolu kazalarından birini işaret eden bir başlık bulunmamaktadır. Bu bölümde başka yerlerden ticaret amacıyla gelen gayrimüslimler ve haklarında verilen bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Defterin beşinci bölümünde Bartın kazasında bulunan yabancı gayrimüslimlerden bahsedilmesi ve Safranbolu'da bulunan gayrimüslim nüfus ve meslek kollarının çeşitliliği göz önüne alındığında bu bölümde ismi zikredilen kimselerin Safranbolu kazasında oldukları tahmin edilmektedir. Bu bölümde 26 gayrimüslimin ismi zikredilmiştir. Önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de kişilerin lakapları, fiziksel özellikleri, nereden geldikleri ve ödemeleri gereken cizye miktarları kaydedilmiştir.

Bu bölümde bulunan 26 kişiden 23'ü cizyelerini ödemiş, 1 kişi yaşı tutmadığı için cizye mükellefi olarak yazılmamış, iki kişinin neden cizyelerini ödemedikleri belirtilmemiştir. Bu bölümde ödenen cizyelerin kategorik olarak dağılımı ise 3 evsât ve 20 ednâ şeklinde olmuş, âlâ kategoride kimse yazılmamıştır. Bu 23 kişiden tahsil edilen toplam cizye miktarı 390 kuruş olarak bölüm sonuna yazılmıştır. Şehir dışından gelerek ticaret ya da başka amaçlarla bölgede buldukları anlaşılacak yabancı gayrimüslimlerin geldiği yerler incelendiğinde 11 kişi ile Ankara'nın ön plana çıktığı görülmektedir. Ankara'dan sonra en çok yabancı geldiği şehir Trabzon olup, bunu Sinop, Kastamonu, Kayseri, Geyve ve İzmit takip etmiştir.

Tablo-3: 1846-1847 Yıllarına Ait Cizye Defterine Kaydedilen Yerli Olmayan Gayrimüslimler ve Geldikleri Yerler

Geldikleri Yer	Â'lâ Vergi	Evsât Vergi	Ednâ Vergi	Toplam
Ankara		1		1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Geyve		1		1
İzmit			1	1
Kastamonu			1	1
Kayseri		1		1
Sinop			1	1
Sinop			1	1
Trabzon			1	1
Trabzon			1	1
Trabzon			1	1
				20

8. Bartın Kazasında Bulunan Yerli Gayrimüslimler

Bartın'da bulunan yerli gayrimüslim isimlerinin kaydedildiği defterin ilgili bölümünde 13 kişinin ismi zikredilmiştir.⁵⁸ Burada; kişilerin fiziksel

⁵⁸ 1267/1851 tarihli Safranbolu kazası nüfus defterine Bartın kazasında ikamet eden 15 gayrimüslim ismi yazılmıştır (BOA.NFS.d.790, 1267/1851, s. 9).

özellikleri, varsa lakapları ve ödedikleri cizye miktarları verilmiş, herhangi bir meslek bilgisine yer verilmemiştir. Mükellef olarak yazılan 13 kişiden tamamının cizyesini ödediği görülmektedir. Bartın'da bulunan yerli gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergisi kategorik olarak 2 evsât ve 11 ednâ şeklinde olmuştur. Yine önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümün sonuna tahsil edilen cizye miktarı 225 kuruş olarak yazılmıştır.⁵⁹

9. Bartın Kazasında Ticaret Maksadıyla Bulunan Yabancı Gayrimüslimler

Bartın kazasında ticaret yapmak için bulunan yabancı gayrimüslim reaya başlığı altında toplam 14 gayrimüslim ismi deftere kaydedilmiştir. Önceki bölümlerde olduğu gibi burada da kişilerin fiziksel özellikleri, lakapları, nereden geldikleri ve ödemeleri gereken vergi miktarları belirtilmiştir. Bartın'a ticaret yapmak maksadıyla gelen yabancı tüccarların geldikleri yerler Yanya, Ankara, Kastamonu ve Sinop olarak belirtilmiştir. Cizyelerini burada ödeyen yabancı gayrimüslimlerden 1'i âlâ, 7'si evsât ve 6'sı ednâ vergi mükellefi kategorisindedir. Bu bölümde tahsil edilen toplam cizye miktarı 360 kuruş olarak yine bölüm sonuna yazılmıştır.

10. Bartın Kazası Kıran Mahallesinde Bulunan Gayrimüslimler

Defterin son bölümünde Kıran mahallesinde ticaretle uğraşan gayrimüslimler başlığı altında 27 kişinin ismi zikredilmiştir. Bu kimselerin yine fiziksel özellikleri, varsa lakapları ve ödedikleri cizye miktarları belirtilmiş, ancak ne işle meşgul oldukları yazılmamıştır. Cizye mükellefi olarak yazılan 27 kişinin tamamının cizyesini ödediği Kıran mahallesinde 14 kişi evsât, 13 kişi ednâ kategoride vergi ödemiştir. Defterin sonunda 27 kişiden tahsil edilen cizye tutarının 615 kuruş olduğu belirtilmiştir.

⁵⁹ Bartın kazasında yaşayan halkın çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmakla birlikte farklı inanç ve mezhepten kimseler de bulunmaktadır. Bunların başında sayıları 1225 olan Rumlar gelmekte, Ermeni ve Kıpti nüfusa da rastlanmaktadır. 1844 yılında yapılan nüfus sayımında Bartın'da 2561 Müslüman ve 20 Ermeni nefer bulunmaktaydı. 1844 yılında yapılan diğer bir sayımda ise 142 Müslüman, 1 Kıpti, 1 Rum ve 147 Ermeni neferin ismi deftere kaydedilmiştir. Aynı tarihte yapılan diğer bir sayımda, 2455 Müslüman hane, 4 Kıpti Müslim hane, 6 Kıpti Ermeni hane, 7 Rum hane ve 6 Ermeni hane nüfus defterine yazılmıştır (Ramazan Arslan, XIX. Asırda Bartın Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 34, Bartın, 2019, s. 26-27).

Defterin en sonunda, yazılan ve toplanan cizye miktarının 11.445 kuruş olduğu belirtilmiştir. Hemen alt kısmında defter tutulduğu esnada eksik olduğu belirtilen 12 ednâ cizye vergisinin tutarı olan 180 kuruş genel toplama eklenerek cizye defterinde tahsil edilen vergi miktarının 11.625 kuruş olduğu belirtilmiştir. Defterin son varağının en son kısmında toplanan cizye miktarı ile ilgili açıklama yazılmış, en alt kısımda görevli ve hazır bulunan kişilerin mühürleri yer almıştır.

Sonuç

Araştırma konusunu teşkil eden Viranşehir kaymakamlığına bağlı Safranbolu ve Bartın kazalarına ait H.1262-1263/M.1846-1847 tarihli defterin 1846-1847 yılları arasında ilgili iki kazanın ekonomik ve demografik yapısıyla ilgili önemli bilgiler içerdiği görülmüştür. Cizye defterine kaydedilen verilerden hareketle Safranbolu ve Bartın kazalarında yaşayan gayrimüslimlerin yerleşim yerleri, hane sayıları, gelir durumları, meslekleri ve ödedikleri vergilere göre meslek dağılımları değerlendirilmiştir.

Safranbolu kazasında bulunan gayrimüslim reaya hakkında deftere kaydedilen bilgiler ışığında, Safranbolu'da yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerinin çeşitli olduğu görülmektedir. Kıran köyünde yaşayan gayrimüslimlerin 23 farklı meslek dalı ile uğraştığı tespit edilmiş, özellikle dükkanlık ve kalaycılık mesleklerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Deftere yazılan cizye vergilerinin miktarından hareketle 1846-1847 yıllarında Kıran köyünde yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik durumlarının orta-düşük seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Safranbolu kazasında cizye defterine kaydedilen diğer bir yerleşim yeri Zımmîyân-ı Yazı köyüdür. 108 hane ve 192 kişinin isminin kaydedildiği Yazı köyünde ikamet eden gayrimüslimlerin, Kıran köyünde ikamet edenlere göre hem nüfus bakımından hem de icra ettikleri meslekler bakımından daha az potansiyele sahip olduğu görülmüştür. Değirmencilik mesleğinin ön plana çıktığı Yazı köyünde tarımın daha yoğun bir çalışma alanı olduğu anlaşılmaktadır. Yazı köyünde deftere kaydedilen gayrimüslim reayanın ödedikleri vergi bakımında ekonomik durumlarının Kıran köyündekiler gibi orta-alt düzeyde olduğu görülmüştür. Safranbolu kazası Kıran ve Yazı köylerinde toplam 356 gayrimüslim hanenin kaydedildiği cizye defteri, 1846-1847 yıllarında Safranbolu'da ikamet eden tahmini zimmi nüfus hakkında bilgi

vermesi bakımından önemlidir. Belirtilen yıllarda Safranbolu'da 2000 kişi civarında gayrimüslimin yaşadığı düşünülmektedir.

Altı bölüm olarak tanzim edilen defterin içeriği incelendiğinde Safranbolu kazasında yaşayan gayrimüslimlerle ilgili defterde daha fazla bilgi bulunduğu görülmüştür. Cizye defterine yazılan hane ve kişi sayısı bakımında Bartın kazası gayrimüslimlerinin sayısının, Safranbolu kazasında yaşayan gayrimüslimlerden daha az olduğu anlaşılmıştır. Kaza-yı Bartın ve Kıran Mahallesi başlıkları altında, Bartın kazasında yaşayan gayrimüslimlerin isimleri, fiziksel özellikleri ve yaşlarıyla ilgili bilgiler verilmiş, Safranbolu kazasından farklı olarak gayrimüslimlerin mesleklerine dair malumata yer verilmemiştir.

1846-1847 yılları arasında deftere yazılan yerli gayrimüslimler haricinde farklı yerlerden gelen gayrimüslim bilgilerinin de deftere kaydedildiği görülmüştür. Defterin üçüncü bölümünde yazılan ve başında Safranbolu ya da Bartın kazalarını işaret eden herhangi bir bilgi bulunmaya bölümde, farklı şehirlerden ticaret yapmak için gelen gayrimüslimler olduğu anlaşılmaktadır. Başta Ankara ve Kastamonu gibi yakın şehirlerden gelen kimseler olduğu gibi Balkanlar bölgesinin bazı şehirlerden gelenlerin de olduğu görülmüştür. 1846-1847 yılları arasında Safranbolu ve Bartın bölgesinde yaşayan ve buralarda ticaret maksadıyla bulunan gayrimüslim reaya hakkında bilgiler içeren bu tür çalışmaların adı geçen bölgelerin sosyo-ekonomik tarihine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cizye Defterleri

BOA, ML.VRD.CMH.d 291

BOA, ML.VRD.CMH.d 449

BOA, ML.VRD.CMH.d 641

BOA, ML.VRD.CMH.d 643

BOA, ML.VRD.CMH.d 1308

Nüfus Defterleri

BOA, NFS.d.787, 1258/1843

BOA, NFS.d.788, 1258/1843

BOA, NFS.d.789, 1258/1843

BOA. NFS.d.790, 1267/1851

Kitaplar

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Arslan, Ramazan, *XIX. Asırda Bartın Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 34, Bartın, 2019.

Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Mitolojiden Gezinlere Bartın Kültür ve Turizm Envanteri*, Bartın İl Kültür ve Turizm Yayını, Ankara, 2007.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât (Olayların Özü)1689-1694*, C. 3, Çev. Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinin Gayrimüslim Teb'anının Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Güler, Ali, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Yayınları, Ankara, 2003.

- İnalçık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorlu*, Haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.
- Kalyoncu, Hür, *Cumhuriyet Kenti Karabük*, Karabük Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Özel, Oktay, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2001, ss. 35-50.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ünal, Yenal, *Kuruluşunun 50. Yıl Dönümünde Bartın Limanı Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Makaleler

- Akyıldız, Ali, “Tanzimat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 1-10.
- Çağatay, Ne’şet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, 1947, ss.483-511.
- Emecen, Feridun, “Taraklıborlu’dan Safranbolu’ya”, *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss.15-22.
- Emecen, Feridun, “Safranbolu”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss.481-483.
- Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar”, *Belleten*, LV/213, 1991, ss. 371-391.
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 42-45.
- Gülsoy, Ufuk, “Cizye’den Vatandaşlığı; Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.82-93
- Gülsoy, Ufuk, “Islahat Fermanı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.185-190.
- Güneş, Gülcan Aşşın, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015, ss.1-30.
- Güneş, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımındaki Dönemsel Değişimler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, 2017, ss. 12-26.
- İnalçık, Halil, “Cizye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.45-48.

- Nedkoff, Boris Christof, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, VIII/32, 1944, ss. 599-649.
- Ortaylı, İlber, "Millet Sistemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, ss.66-70.
- Özcoşar, İbrahim - Güneş, Hüseyin Haşimi, "Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağının Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2006, ss.159-179.
- Şahin, İlhan "Anadolu'da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu", *1. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss.7-14.
- Tuncel, Metin, "Bartın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss.87-90.
- Ünal, Yenal "Bartın Adının Anlamı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Y. 7, S. XIX, 2014, ss.647-661.
- Ünal, Yenal, "Milli Mücadelede Bartın", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXV, 2016, ss.609-667.

Sözlükler

- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

Tezler

- Canbaz, Bayram, *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2018.
- Gümüsoğlu, Mustafa Zahit, *Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840 - 1841)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Loklar, Behçet, "Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağında Cizye Rejimi", Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2012.

Ekler

(Makalenin ana kaynağını oluşturan 1846-1847 tarihli Cizye Defterinden Örnekler)

